

PODSEĆANJE

Arhe, III, 5-6/2006.
UDK 615.851
Originalni naučni rad

SNEŽANA MILENKOVIĆ
Filozofski fakultet, Novi Sad

PSIHOTERAPIJA I VREDNOSTI - VREDNOSNE PREDPOSTAVKE SAVREMENE PSIHOANALIZE¹

Apstrakt: S obzirom na to da je vrednosno neutralna psihoterapija nemoguća, ono što je potrebno jeste savestan i sistematski napor da se vrednosne pretpostavke učine jasnim, kako bismo bili u stanju da sudimo o vrednostima pojedinih psihoterapija i da se u skladu sa tim za njih i racionalno opredeljujemo.

U ovom članku se detaljno i kritički analiziraju vrednosti savremene psihoanalize razmatranjem njenih osnovnih vrednosnih pretpostavki koje se tiču: slike čoveka, koncepta mentalnog zdravlja/bolesti, terapijskih kljeva, koncepta vremena, pojma slobode (determinizma/indeterminizma), odnosa čovek-svet.

Ključne reči: psihoterapija, psihoanaliza, vrednosti, kritika, refleksivnost

PSIHOTERAPIJA I VREDNOSTI

Vrednosti su postale jedan od centralnih teorijskih i empirijskih problema u savremenim društvenim naukama (Pantić, 1977), kao što su psihologija i psihoterapija. Razlozi za to su sledeći:

(a) Sve više savremeni svet shvata da je jedna od najvećih opasnosti za čovečanstvo stanje bez vrednosti. Još davne 1957. godine na prvom naučnom skupu o vrednostima konstatovano je da je najveća *bolest našeg vremena nedostatak vrednosti* (*engl. valuelessness*), različito opisana kao anomija, amoralnost, anhedonija, neukorenjenost, praznina, beznadežnost, nedostatak nečega u šta možemo verovati i posvetiti mu se (Maslow, 1959). Mi živimo u razdoblju u kome stari vrednosni sistemi više nisu delatni, a novi još nisu stvoreni.

Biti bez nekog vrednosnog sistema je psihopatogeno stanje, smatra isti autor, poznati humanistički psiholog Maslov. Ljudska bića imaju potrebu za filosofijom života, religijom, nekim vrednosnim sistemom, kao što imaju potrebu za sunčevom svetlošću, kalci-

1 Ovaj rad posvećujemo stogodišnjici znanivanja psihoanalize.

jumom ili ljubavlju (Maslow, 1959). Vrednosti su tako sinonim specifične ljudske prirode, a njihov nedostatak vodi u destruktivnost i samouništenje.

Istraživanja negativnih društvenih efekata "stanja bez vrednosti" uticala su u velikoj meri da se uvidi značaj vrednosti za život savremenog čoveka (Pantić, 1977).

Današnje doba ili "doba praznine" (Lipovecki, 1987) je doba vladavine narcizma i vladavine punog procvata Ega, a naša kultura je "narcistička kultura" (Lasch, 1986).

Patologija ovog poremećaja sastoji se u tome što se više investira u vlastito Ja, što je ono više predmet pažnje i tumačenja, to je veća neizvesnost i sumnja. Tako Ja postaje prazno ogledalo, što zbog mnoštva informacija, pitanja bez odgovora, to i zbog asocijacija i pretaranih analiza, Ja postaje otvorena i neodređena struktura koja, zauzvrat, traži sve više terapije. Narcis nema više čak ni slike - ostaje samo beskrajno traganje za samim sobom. Njegovo Ja je očišćeno i lišeno svog identiteta i to paradoksalno, usled hiperinvestiranja.

Za psihoterapiju je od posebne važnosti preispitivanje vrednosti za koje ona "radi", kao i preispitivanje kakvu psihoterapiju mi trebamo, koje su to vrednosti koje bi psihoterapija trebalo da promovise, a koje bi bile u skladu sa emancipatorskim potencijalom i zadatkom psihoterapije - da pomogne čoveku u realizaciji njegove čovečnosti, humanosti.

Neki od psihoterapeuta kao što je britanski analitičko-egzistencijalistički psihoterapeut, Hauard Vilkinson (Wilkinson, 1996) ukazuju da savremena psihoterapija promovise neke vrednosti kao što su: pluralizam, dijalog, kooperaciju, toleranciju različitosti, društveno/kulturalna pitanja, teorijski eklekticizam, otvorenost za različite istraživačke metodologije, kao i prihvatanje njene političke funkcije koju ona ima u savremenom svetu.

(b) Drugi razlog da su vrednosti i njihovo ispitivanje postali tako važni jeste to da je u filosofiji, kao i u društvenim naukama, preovladao stav da *nema vrednosno neutralne nauke*. Međutim, u psihologiji postojali su pokušaji da se ugleda na prirodne nauke i samim tim da, iz želje za objektivnošću, teži da se oslobodi vrednosnih sadržaja.

Vremenom se uvidelo da su vrednosni sudovi isprepletani sa činjenicama, da ne postoje "oštre" razlike između vrednosnih i sazajnih sudova i da "proterivanje vrednosti iz psihologije" slabi psihologiju kao nauku i sprečava je da dostigne svoj puni razvoj, kao što nas takođe prepušta supernaturalizmu ili etičkm relativizmu (Maslow, 1954).

Međutim, moje mišljenje je da postoje osnovni ljudski standardi koji su univerzalni, opšteljudski i koji nadamšuju kulturne. bez njih ne bismo ni imali kriterijume na osnovu kojih bismo mogli da izvodimo kritiku postojećeg. I samam nauka se zasniva na vrednosnoj premisi, a ta vrednosna premisa zove se *istina*. Istina je cilj i osnovni kriterijum svakog naučnog istraživanja. Nauka bi bila besmislena ako se ne bi držala kriterijuma istine.

Iz istorije psihologije znamo da su se oko istinitosti, objektivnosti naučnih metoda i saznanja vodili brojni sporovi među psiholozima, pripadnicima različitih orijentacija i pravaca (introspektivnim, fenomenološko-egzistencijalističkim i bihejviorističkim) i da u pogledu toga još uvek nije postignut konsenzus.

Konkretna, istorijski postojeća istina sadrži, dakle, jedan vrednosni i subjektivan momenat u sebi.

Svaka od psihoterapija (a danas ih ima više od 400), imajući u svojoj osnovi određenu sliku čoveka, pretpostavlja i sledi skup vrednosti. Ove vrednosti mogu biti i često i jesu u konfliktu ne samo sa onima koje slede i drugi terapijski pravci, već i sa vrednostima onih nad kojima se psihoterapija primenjuje, kao i vrednostima koje postoje u društvu.

Teza Tomasa Sasa (Sas, 1978), čuvenog antipsihijatra, da je psihoterapija i moralni i društveni poduhvat nalazi svoje puno opravdanje u tome da se odgovarajuća psihoterapija koja se primenjuje sprovodi u društvu, a ne izvan njega, a niti u socijalnom vakuumu, pa, prema tome, izražava poglede društva i ujedno unapređuje društvene vrednosti.

Ako utičemo na nekoga, vaspitavajući ga ili lečeći, ukratko, menjajući ga, mi ujedno utičemo i na njegov vrednosni sistem. Uticanje na vrednosni sistem je osnovni način izazivanja promene, a promena u hijerarhiji vrednosti je ishod uspešne terapije, dok je sam cilj terapije (koji određuje šta predstavlja poželjan ishod) dat kao vrednosni sud (Manojlović, 1990).

To znači da pomažemo čoveku da stekne ili samo ispravi svoje vrednosti i ciljeve i na taj način ga upućujemo na postojanje alternativa i olakšavamo mu da napravi slobodan izbor između njih. Čovek uči da u sebi treba da otkrije ono što je vredno, humano, idiosinkratično i da od uporišta koja nalazi spolja pređe na uporišta u sebi samome.

Zato ispitivanje vrednosti u psihoterapiji znači njihovo osveščivanje i planiranje, a ne njihovo eliminisanje, u smislu stvaranja, izgradnje takve psihoterapije koja bi ispunila zadatak emancipacije čoveka-ostvarenje njegovih potencijala humanosti.

(c) Navešćemo još neke od razloga koji su važni za ispitivanje vrednosti i njihov značaj u društvenim naukama, kao i psihoterapiji. *Pojam vrednosti omogućava interdisciplinarni pristup društvenim i psihičkim fenomenima*. Vrednosti dozvoljavaju i podstiču povezivanje individualnog, društvenog, kulturnog i univerzalno-humanog pristupa, a na taj način doprinose saradnji stručnjaka iz raznih oblasti: psihologa, psihijatara, sociologa, antropologa, pedagoga, filozofa, i dr.

(d) U psihoterapiji (kao i psihologiji) posebno se oseća potreba za uvođenjem jednog *integrativnog pristupa (holističkog) tretiranja čoveka kao celovitog bića*, celovitog sistema, a ne samo kao proučavanje njegovih pojedinih funkcija, procesa i delova. Još uvek se u nauci čovek proučava kao izolovana, atomizirana jedinka.

Ovo je naročito važno kada se uzme u obzir postavljanje terapijskih zadataka i ciljeva koji se više ne tiču samo dobrobiti (lečenja/menjanja) pojedinca, već i njegove zajednice, čak i čitave biosfere (Ignjatović, Divac-Jovanović, Lečić-Toševski, 1990). Jedan ovakav zadatak zahteva i bitno drugačiji pristup čoveku, a ispitivanje vrednosti se uklapa u to, čak to i omogućava, kao što i doprinosi tome.

(e) *Pojam vrednosti je znatno ekonomičniji za empirijska istraživanja i teorijska uopštavanja* od srodnih pojmova kao što su stavovi, uverenja i slično.

Rokič (Rokeach, 1973), poznati američki psiholog i jedan od vodećih u istraživanju vrednosti, navodi i druge prednosti vrednosti: kao koncepta koji je centralniji, dinamičniji, ekonomičniji i koji privlači stručnjake raznih profila koji se interesuju za probleme vaspitanja i prevaspitanja.

(f) S obzirom da je promena vrednosti znatno dugotrajniji proces, nego što je to slučaj kada su u pitanju stavovi, *ispitivanje vrednosti omogućava i bolju predikciju ponašanja*.

(g) Za empirijski orijentisane istraživače posebno je značajna činjenica da *vrednosti mogu da budu tretirane i kao zavisna i kao nezavisna varijabla* u skoro svim društvenim naukama.

(h) Još da spomenem da korišćenje pojma vrednosti omogućava u samom pristupu da se *čovjek proučava kao aktivno, samosvesno i prema određenim ciljevima i idealima usmereno biće*. Vrednosti se ne odnose samo na ono što je materijalizovano, objektivisano u postojećem, već se odnose i na ono što još nije, a potencijalno je moguće: *oblast ciljeva i ideala*. Otuda su vrednosti veoma zastupljene u humanističkim analizama koje su dali predstavnici humanističke orijentacije u psihologiji: From, Maslov, Olport i drugi.

(i) Kao što smo već istakli, *proučavanje vrednosti omogućava ne samo praćenje individualnog razvoja, već i grupnog, društvenog, kulturnog*. Kvalitet života, kao jedna od prisutnih i dominantnih tema u savremenom svetu, ne može se proučavati bez ispitivanja i obuhvatanja i vrednosti. Same vrednosti predstavljaju "vrednosni indikator kvaliteta života" (Rokeach, 1973).

(j) I na kraju, treba reći da se *čovečanstvo u celini*, a svako društvo i kultura na svoj osoben način, *nalazi u fazi vrednosne transformacije*. Psihoterapija, kao izum novijeg datuma, a koju neki (Hurvitz, 1973) shvataju u svojoj represivnoj funkciji, kao "sredstvo socijalne kontrole", svakako može, i treba, da pomogne čoveku, pa i čovečanstvu u celini, da se ovaj zastoj prevaziđe, jer ona, pored svoje represivne funkcije (koja podržava postojeće, status quo), ima i svoj emancipatorski potencijal.

Ali da bi do promene došlo, najpre treba da se suočimo sa onim kako stvari stoje, kako jeste, da bismo znali šta nam valja ubuduće činiti odnosno kakva nam je psihoterapija zaista potrebna koja odgovara našim humanim potrebama - čovekovim potrebama ne samo kao pojedinca, individualnog, već i čoveka kao društvenog bića.

VREDNOSNE PREDPOSTAVKE SAVREMENE PSIHOANALIZE

Analiza koja sledi jeste ustvari aksiološka analiza koja se bavi ,pre svega, kritičkim razmatranjem vrednosnih pretpostavki postavljenih terapijskih ciljeva. Pored toga, u razmatranje se uzima i koncept mentalnog zdravlja/bolesti, kao i slika čoveka koja je sadržana eksplicitno/implicitno u teoriji psihoanalitičkog učenja. Osim toga, ispituje se odnos prema vremenu, prema determinizmu, kao i odnos čovek-svet, bez koga bi analiza bila u vakuumu i nepotpuna.

Pored ove *aksiološke analize*, moguće je izvesti i *prakseološku analizu* koja podrazumeva ispitivanje adekvatnosti terapijskih tehnika ostvarenju zadatih terapijskih ciljeva. To predstavlja problem slaganja, odnosno, neslaganja sredstava sa postavljenim, zadatim terapijskim ciljevima. To znači da, nezavisno od vrednosti samih postavljenih ciljeva, može se postaviti pitanje: da li se raspoloživim terapijskim tehnikama zaista mogu ostvariti zadati terapijski ciljevi? Ovde je i ličnost samog terapeuta (kao moderatora promene) uključena u to.

Dok se aksiolog pita o vrednosti postavljenih ciljeva, prakseolog se pita samo o realizaciji ciljeva o kojima je reč.

Ukoliko se aksiolog i bavi problemom sredstava, on to čini samo zato da bi ih odobrio ili osudio sa svog vrednosnog stanovišta, potpuno nezavisno od stepena njihove upotrebljivosti u procesu ostvarivanja ovog ili onog cilja.

Dok aksiološka ravan određuje pravac promene i njen opseg, prakseološka ravan analize određuje mogućnost promene (ostvarivost promene) u određenom željenom pravcu.

Svoje razmatranje ograničicu prvenstveno na prvu vrstu analize koja se vrši iz aksiološke ravni.

Kao što sam to već ranije istakla, moje osnovno polazište jeste da *psihoterapija nije vrednosno neutralna* (Milenković, 1997) i da je ono što je potrebno nije da se ona oslobodi svog vrednosnog sadržaja, već da se on učini manifestnim. Tada se mogu jasno sagledati implikacije, ograničenja i sve moguće alternative i pravci razvoja psihoterapije.

Slično mišljenje izražava i Rasel Džekobi (Jacoby, 1981), poznati istoričar, koji kaže da je postojeći problem psihoterapije što ona ne doseže do svesti o samoj sebi: do lucidnosti o vlastitom dometu.

Sada ćemo pobliže razmotriti vrednosne pretpostavke psihoanalize i implikacije koje slede iz njih na osnovu *šest vrednosnih kriterijuma*:

- I. Orijehtacija prema ljudskoj prirodi (Šta je čovek?)
- II. Orijehtacija prema mentalnom zdravlju/bolesti (Šta je mentalno zdravlje/bolest?)
- III. Orijehtacija prema terapijskim ciljevima (Šta su terapijski ciljevi?)
- IV. Orijehtacija prema vremenu u psihoanalizi (Da li je psihoanaliza orijentisana na prošlost/sadašnjost/budućnost?)
- V. Orijehtacija na odnos čovek-svet (Da li je psihoanaliza psihoterapija za pojedinca i/ili zajednicu?)
- VI. Orijehtacija prema determinizmu/indeterminizmu (Kako se u psihoanalizi tretira problem čovekove slobode?)

I / ORIJENTACIJA PREMA LJUDSKOJ PRIRODI (SLIKA ČOVEKA)

Frojdova psihoanaliza je najbolji primer psihoterapije koja, u osnovi, ima sliku čoveka kao sebičnog i asocijalnog, necivilizovanog bića. I upravo ta čovekova sebičnost čini konflikt neizbežnim.

I sam Frojd na jednom mestu kaže: "Verovanje u 'dobrotu' ljudske prirode je jedna od onih nesrećnih iluzija od kojih ljudi očekuju neko ulepšavanje i olakšavanje svoga života, a u stvarnosti one donose samo štetu" (Freud, 1969, str. 198).

Ovakav model čoveka implicira *konflikt*, jer se podrazumeva da je čovek neprekidno i neizbežno u sukobu između dve suprotne sile - čovekove instinktivne (nagonske) prirode i zahteva društva. Kada se jednom prihvati pretpostavka da su ciljevi pojedinca sebični, dok su ciljevi društva za opšte dobro, tada, ako ljudi moraju živeti u grupama, iz toga sledi da je neizbežan paradoksalni razvoj civilizacije, s obzirom na to da ljudi nemaju prirodno altruističkih interesovanja jedni prema drugima.

Kako su sva ponašanja motivisana ili obojena instinktima, za Frojda, tako su sva ponašanja i defanzivna (odbrambena). Ako je ponašanje odbrambeno, tada osoba nije svesna svojih istinskih želja, osećanja i ciljeva (jer odbrambeni proces je, sam po sebi, izvan svesnosti). Većina onoga čega smo svesni nije stvarnost i većina onoga što je stvarnost

nije u našoj svesti. Tako, defanzivnost postaje opšti mehanizam za stvaranje kompromisa između zahteva instinkata i društva.

Iz svega proizilazi: što je uspješniji psihoseksualni razvoj, to se funkcionisanje čoveka karakteriše odbranama koje minimalno iskrivljavaju realnost, kao što je to npr. sublimacija.

Najbliža deskripcija cilja psihoanalize je supstitucija odbrana koje teško iskrivljavaju realnost (istinu), kao što je to projekcija, odbranama koje stvaraju manje (minimalno) iskrivljenje, kao što je to sublimacija.

Ali, kako nema druge alternative, osim te da se izabere neko manje iskrivljenje u odnosu na veće, Frojdova teorija ličnosti, a koja je u osnovi i psihoanalize kao terapije, vrlo je pesimistička, kako Džekobi (Jacoby, 1981) primećuje, pošto je civilizacija potiskivajuća, psihoanaliza je, po njemu, “*edukacija za potiskivanje*”, istina svesno potiskivanje.

Međutim, treba dodati da uz Frojdvu klasičnu model psihoanalize, iz koga proističe ovakva slika čoveka, u okviru psihoanalitičkih pristupa, prema nekim autorima (Strenger, 1989), može se uz “klasičan” razlikovati i jedan “romantičan” pristup, a samim tim i drugačija slika čoveka.

Na priloženoj tabeli data su dva pristupa (klasičan i romantičan) koji postoje u okviru psihoanalize.

Klasičan i romantičan pristup u psihoanalizi (prema Strengeru, 1989)

VARIJABLE	PRISTUP I	PRISTUP II
OSNOVNI POGLED NA LJUDSKU PRIRODU	KLASIČAN: Čovek je suštinski ograničen, ali se može disciplinovati da bude pristojan, prikladan	ROMANTIČAN: Čovek je suštinski dobar i sposoban, ali ograničen i oštećen okolnostima
FILOZOFSKI ZAČETNIK	Kant	Ruso
PSIHOANALITIČKI ZAČETNIK	Frojd	Ferenci
KASNJI NASTAVLJAČI	Ana Frojd, Melani Klajn, američki Ego psiholozi (Hartman, Kris, Levenstajn)	Britanska “srednja” grupa (Balint, Vinikot, Gantrip)
TRETMAN NPL	Kernberg	Kohut
TRETMAN GPL	Kernberg	Adler
MODEL PSIHOPATOLOGIJE	Konflikt	Deficit

EDIPOV KOMPLEKS	Prepoznat	Minimiziran
ULOGA TERAPEUTA	Transforni objekt: nepristrasan vodič	Novi objekt: saosećajni izlečitelj
REGRESIJA	Nepoželjna preko neizbežnog minimuma	Neophodna za novi početak
ACTING-OUT	Nepoželjan; kontrolisan	Znak pacijentove nade da će ga neko čuti
KONTRATRANSFERNI RIZICI	Vrednujući i odbacujući stav	Nad-identifikacija: pokušaji spasavanja
LIČNOST TERAPEUTA	Značajna samo ukoliko čini mogućim da primeni tehniku	Ključni sastojak
LEKOVITI FAKTOR	Uvid	Empatija
CILJ TRETMANA	Autonomija i samokontrola uz povećan realizam i dominaciju razuma	Veći smisao, sloboda, i radost u životu uz veću autentičnost

NPL i GPL (narcistički poremećaji ličnosti i granični poremećaji ličnosti)

Dok je u “klasičnom” pristupu čovek suštinski ograničena i određena “kreatura”, ali se može disciplinovati uz pomoć kulture i tradicije i biti “pristojan” (adaptiran), dotle, po drugom, “romantičnom” pristupu, čovek je suštinski dobar, “rezervoar pun mogućnosti”, samo “povređen” (“pokvaren”) okolnostima.

“Tenzija” koja je postojala i karakterisala psihoanalitičku misao još od 1920, u poslednjoj dekadi prošlog veka je naročito porasla (Strenger, 1989, str. 593).

Filosofsko zaleđe “klasičnog” pristupa su ideje Kanta, a “romantičnog” ideje Rusoa.

Glavni zastupnik i “oličenje klasičnog stava” je Frojd, utemeljivač psihoanalize, a njegovi kasniji izlagači i nastavljači bili su Ana Frojd, Melani Klajn (Anna Freud, Melanie Klein) i američki ego-psiholozi (Hartmann, Kris i Lowenstein), kao i francuska škola psihoanalize (Janine Chasseguet-Smirgel). Treba spomenuti i Ota Kernberga koji je zastupnik ovog pristupa u tretmanu NLP (narcistički poremećaji ličnosti) i GPL (granični poremećaji ličnosti).

“Romantična vizija” počinje da se razvija u psihoanalizi sa idejama Šandora Ferencija (Ferenzi), koju prihvata Balint, Vinikot (Winnicott), Gantrip (Guntrip), britanska škola objektnih odnosa, a naročito je zastupljena u ardu i delu Hajnca Kohuta (Heinz Kohut) u tretmanu NLP.

Treba napomenuti da ovakvi vrednosno različiti pristupi nisu “često diskutovani eksplicitno”, premda su jasno prisutni, posebno u “tonu” izlaganja i “narativnoj strukturi istorija slučaja” (Strenger, 1989, str. 593).

Ja sam se u prikazu slike čoveka (ljudske prirode) služila klasičnim Frojdrovim pristupom, zbog istorijske i teorijske dominacije koju on ima, ali sam iznela i jednu drugačiju "viziju" čoveka koja takođe postoji u okviru psihoanalitičke psihoterapije.

Kategorizacija ova dva pristupa ("vizije") u psihoanalizi povezana je sa Šeferovom (Schafer) taksonomijom, ali nije identična s njom. Ono što Strendžer naziva "klasičnim stavom" grubo odgovara kombinaciji "tragičnog" i "ironičnog" kod Šefera.

Međutim, ono što Strendžer naziva "romantičnim" nije sasvim isto što Šefer naziva istim imenom.

Postoje pokušaji integracije psihoanalize sa drugim psihoterapijama (i terapijama), ali se upravo u ovom domenu (slike čoveka) javljaju ograničenja.

Međutim, ove različite pozicije i tenzija koja postoji između njih sama je "suština psihoanalitičkog napora", kao i "ljudske situacije u celini" (str. 594). I upravo jedan od ciljeva psihoanalize "mora biti nalaženje prave ravnoteže između ova dva stava" (Stenger, 1989, str. 594).

Još jedan od autora koji je zapazio veliku važnost viđenja realnosti u psihoanalizi bio je

Roj Šefer (Roy Schafer). Njegovo "psihoanalitičko viđenje realnosti" (Schafer, 1970) bio je pokušaj da psihoanalizu okarakterise duž dimenzija: tragično, komično, romantično i ironično. On u knjizi pokazuje da se psihoanaliza karakterise prvenstveno naglaskom na tragičnim i ironičnim aspektima ljudske realnosti.

Neki autori (kao Messer i Winokur, 1980) su tako dokazivali ograničenja integracije psihoanalize i bihevior terapije s obzirom na njihovo viđenje ljudske realnosti koje je potpuno različito. Oni su pokazali, a sa čime se potpuno slažem, da viđenje ljudske realnosti u formi bilo koje psihoterapije nije manje važno od posebnih tehnika koje one koriste.

Da dodam samo to, da je viđenje ljudske realnosti odlučujuće i u izboru i koncepciji samih metoda i tehnika koje određena psihoterapija koristi.

II / ORIJENTACIJA PREMA MENTALNOM ZDRAVLJU/BOLESTI

Psihoanalitička teorija (klasična psihoanaliza) vidi psihopatologiju:

- a) GENETSKI - kao psihoseksualne fiksacije
- b) DINAMSKI - kao stalnu borbu između instinktivnih impulsa koji gone (pokreću) organizam prema gratifikaciji u korist preživljavanja, sigurnosti. Motivi nedostatka ili pomanjkanja su u osnovi čovekove motivacije, kako bi to Maslov rekao.
- c) TOPOGRAFSKI - kao rezultirajuća restrikcija svesti zahvaljujući udaljavanju konfliktnog materijala izvan svesti.
- d) EKONOMSKI - kao energetska iscrpljenost Ega zahvaljujući podjednako nesvesnoj borbi i naporima za održavanje odbrane protiv neprihvatljivih instinktivnih impulsa.
- e) STRUKTURALNO - kao nesposobnost Ega da adekvatno vlada zahtevima Ida i Super-Ega, kao i zahtevima koji dolaze iz realnosti, te na taj način njegova aktivna

f) ADAPTACIJA_realnosti je oštećena.

U okviru Ego-psihološkog pristupa, psihoanalitička psihoterapija, koja se razlikuje od klasične psihoanalize, nema za cilj sistematsko razrešenje nesvesnih konflikata, već parcijalno razrešenje nekih otpora i potkrepljivanje drugih odbrana da bi se postigla integracija prethodno potisnutih impulsa u Ego i da bi se ojačala snaga Ega i postigla bolja adaptacija realnosti.

From (Fromm, 1970) to lepo primećuje kad kaže da psihološka revizija nije započela samo proučavanjem psihologije adaptacije, već je ona, sama po sebi, bila psihologija adaptacije.

Modifikacija psihoanalize može se pratiti i u pristupu teorije objektivnih odnosa gde konflikt nije shvaćen kao u klasičnoj psihoanalizi - da se sastoji između impulsa i odbrane, već između jedinica internalizovanih objekata (između predstave selfa i objekata).

Međutim, bez obzira na sve te modifikacije, osnovni cilj analitičkog tretmana jeste osveščivanje nesvesnog, bilo totalno ili parcijalno. Cilj je da se iracionalno (Id) zameni racionalnim (Ego) izraženo u čuvenoj Frojdovoj poruci: "Gde je bio Id neka bude Ego".

Čak, ako prihvatimo da je psihoanaliza više od prilagođavanja, njena slabost je u prihvatanju dualističkog pogleda na čoveka: svesno i nesvesno, psiha i soma, subjekt i objekt, princip zadovoljstva i princip realnosti, razum i instinkt.

Dualizam u mišljenju (podela iznutra) odražava i sve one podele koje postoje spolja, što, zapravo, znači postojanje i održavanje čovekove otuđenosti, sprečavanje njegove integracije i celovitosti.

Psihoterapija je menjanje ličnosti u pravcu njene celovitosti i bilo koji sistem koji ostavlja čoveka na jednoj strani dualističke dileme je u najboljem slučaju postignuće hrabrog očajanja. I sam Frojd je upravo došao do ovoga: njegova poslednj dela reflektuju pesimizam hrabrog čoveka koji oseća konflikt između principa zadovoljstva (Erosa) i zahteva realnosti, koji je nerešiv, nepomirljiv.

III / ORIJENTACIJA PREMA TERAPIJSKIM CILJEVIMA

Može se reći da su vrednosti za koje se zalaže psihoanaliza individualne - da čovek, po Frojdu, može kao rezultat uspešne analize da "voli i radi", ili, kada su u pitanju narcistički i granični poremećaji ličnosti, da postigne "funkcionalnu rehabilitaciju" - da bude u stanju da "funkcioniše" kao, više ili manje, samousmerena i samodovoljna jedinka koja pronalazi osnovni cilj za sebe i daje smisao svom životu (Kohut, 1977). Međutim, kada je u pitanju psihoanaliza kao teorija, moglo bi se reći da ona ide dalje u istraživanju istine o čoveku i njegovoj suštini.

Na jednom mestu Frojd kaže da je psihoanaliza "započela kao jedan način lečenja", ali da je on ne preporučuje toliko kao način lečenja, nego zbog njene istinitosti, zbog otkrića koja ona pruža o onome što je najbliže čoveku, tj. o samoj njegovoj suštini.

To se, međutim, može primeniti jedino na psihoanalizu koja je u svojim počecima i bila opšta teorija saznanja i kulture, dok današnja psihoanaliza ima svoje odlike "pozitivističkog konformizma" (Fromm, 1970) i ne ide dalje od pojedinca i njegovih potreba.

IV / ORIJENTACIJA PREMA VREMENSKOJ DIMENZIJI

Psihoanaliza radi, pre svega, sa ‘nezavršenim poslovima’ iz *prošlosti*, a to onemogućava pacijenta da kontaktira sa onim što je u sadašnjosti. Već samo ležanje na kauču onemogućava uspostavljanje perceptivnog kontakta između pacijenta i terapeuta, nego se odlazi u fantazije (i prošlost). Ovakvo stanje svesti smanjuje granicu između perceptivne svesnosti i sećanja iz prošlosti, a olakšava pojavu transfera i transferne neuroze.

Dimenzija budućnosti odsutna je u ovom obliku psihoterapije.

Međutim, danas u psihoanalitičkoj psihoterapiji sve više je prisutna i dimenzija sadašnjosti-radi se o aktualnom odnosu terapeuta i pacijenta, odnosu ‘ovde i sada’, kao i dimenzija budućnosti.

V / ORIJENTACIJA PREMA ODNOSU ČOVEK - SVET

Moglo bi se reći da je adaptacija realnosti, odnosno, komformiranje društvenim normama, ono što se shvata kao cilj uspešne analitičke terapije. Takva terapija traži individualno rešenje problema, ograđujući se od konteksta u kome se pojedinac nalazi, tj. od društva.

Slažem se sa Džekobijem koji vidi u psihoanalizi teoriju neslobodnog društva koja čini potrebnu psihoanalizu kao terapiju. Ne može biti nikakvog stvarnog individualnog rešenja bez društvenog. Jer, ne može biti sve u redu sa čovekom ako nije sve u redu sa njegovim svetom. Čovek kao samosvesno, slobodno, aktivno biće - biće koje proizvodi i uspostavlja sebe i svoj svet, postavlja sebi bitno životno pitanje: Da li ja živim u svetu koji bi na bilo koji način bio moj kao događanje relevantno za mene? I, šta jeste taj svet? Šta je njegova suština?

Odgovor bi mogao da glasi: suština sveta jeste u njegovim mogućnostima, ali baš zbog toga što se te mogućnosti još nisu realizovale, svet još nije postao čovekovim zavičajem.

Sve više je psihoterapeuta (Vesel, 1990; Manojlović, 1990; Van Joins 1996; Milenković, 1997; Goldberg, 1998, 1999), s kraja prošlog veka i početkom novog milenijuma, koji se zalažu za uvođenje vrednosti u psihoterapiju, pre svega moralnosti i moralne odgovornosti, a koje su povezane sa društvom i koje su univerzalne ljudske vrednosti.

Tako Van Džoins (Vann Joins, 1998), američki transakcioni analitičar, u svom govoru na kongresu u Japanu 1996., ističe ulogu psihoterapije u dvadeset prvom veku ne samo u radu sa pojedincima koji dolaze na psihoterapiju, već i kao uticaj na društvo, kao “proaktivno” delovanje psihoterapije u smislu “restrukturacije društva”, gde se na prvo mesto stavlja ne samo njena efikasnost već i njena humanost.

Američki psihoanalitičar Karl Goldberg (Goldberg), čak optužuje psihoanalizu, kao “najuticajniju savremenu teoriju američkog društva za odgovornost koju ona ima za postojeći značajan uticaj na društvenu bolest”, dok istovremeno “ima malo blagotvornog efekta na ozbiljne društvene probleme” (Goldberg, 1998, str. 221). Njegova teza je da je Frojgov nedostatak osetljivosti za važnost zajednice i socijalne odgovornosti pacijenata u analizi sprečila psihoanalizu da razvije teoriju moralnih imperativa za ljudsko ponašanje. Štaviše, ova nedovoljnost nije samo sprečila i pošteditela analizante njihovih moral-

nih i socijalnih odgovornosti za druge, ona je takođe imala, prema Goldbergu, “subverzivni efekat” na američko društvo (ibid, str. 221).

Goldberg dalje pronalazi u Frojdovoj ličnosti razloge za njegovu “zabunu” u pogledu moralnog ponašanja. On navodi, na primer, da Frojd nije verovao u ljubav (već znanje, kao ono što pruža više izvesnosti); nije verovao altruističkom ponašanju (davao je prednost destruktivnim ljudskim instinktima); obezvređivao je prijateljstvo (za njega je ono adaptivno-čini život mogućim); Psihički život za njega je daleko značajniji od sveta drugih ljudi. Frojd je pomešao savest i superego, po mišljenju Goldberga, zanemariivši na taj način pozitivne odlike savesti koje se tiču poverenja, sigurnosti i ljubavi, koje nastaju u preedipalnoj fazi razvoja deteta. I konačno, izabrao je pogrešan model za analitičara-metaforu distanciranog, nedokučivog hirurga, “kao ogledala koje reflektuje ništa drugo do ono što se na njemu pokazuje” (str. 228). Razumljivo je zašto je onda bilo nemoguće ohrabrivanje analizanta na socijalnu i moralnu odgovornost.

U svom drugom članku na istu temu, Goldberg nastavlja da se zalaže za psihoanalizu koja “treba da postane disciplina koja nas uči kako da saradujemo jedni sa drugima i radujemo se blagostanju drugih” (Goldberg, 1999, str. 334), za razliku od onih psihoanalitičkih teorija koje akcenat stavljaju na prekomeran stres gubitka i psihopatologiju, koji treba da objasne kako ljudi žive svoje živote. Takođe, on smatra da psihoanaliza treba da se “okrene krucijalnim socijalnim i moralnim problemima” (str. 335). Psihoanaliza ne može postojati u “moralnom vakuumu”. Nije dovoljno, kaže Goldberg, za analitičara da “bude tamo” i ostane objektivno zainteresovan za analizanta. Analitičar se mora založiti za nešto; on mora predstavljati i utemeljiti neke vrednosti. I ne samo to, već u celini psihoanalitička teorija i praksa ne mogu više kategorično redukovati moralne probleme na manifestaciju intrapsihičkog konflikta (str. 332). Goldberg se zalaže za psihoanalizu kao praksu koja može ispuniti svoje obećanje kao “psihologija nade, milosrđa i odgovornosti” (str. 329).

Psihoanaliza nije blizu - daleko je od ovakvog poimanja čoveka i njegovih mogućnosti u odnosu na prevazilaženje jaza koji postoji između čoveka i sveta (društva).

Ona treba da postane više *refleksivna u odnosu na samu sebe, a samim tim i više kritična (samokritična)*, kako u odnosu na rezultate svoje prakse i klijente/pacijente sa kojima radi, tako i u odnosu na društvo u čijem kontekstu se ostvaruje.

Zato se slažem sa Fromom koji kaže da psihoanaliza, da bi prevazišla izolaciju od društva, treba da bude više kritična prema svim socijalnim aranžmanima koji deformišu čoveka, kao i to da bi ona trebalo da se bavi procesima koji vode adaptaciji društva potrebama čoveka, pre nego čovekovom adaptacijom društvu.

VI / ORIJENTACIJA PREMA DETERMINIZMU/INDETERMINIZMU

Reaktivna slika o čoveku nužno proizilazi iz kauzalnog, tj. neteleološkog objašnjenja bez obzira na to da li se uzroci koji određuju ličnost i ponašanje nalaze u sredini (kao u biheviorističkim teorijama) ili unutar ličnosti (kao u psihoanalizi).

Postoji linearna povezanost između uzroka i posledice. Prošlost je uzrok sadašnjih i budućih zbivanja. Sam pojam vremena shvaćenog kao apstraktne večnosti, to jest, kao

linearnog kretanja: prošlost - sadašnjost - budućnost, čini vidljivim da iz ovakvog, zapravo čistog mehaničkog, prostorno-linearnog kretanja, ne može nikada i nigde, ni u jednom momentu, proizaći ništa novo, nego stalno samo ono što je već suštinski bilo (Kangrga, 1984). Čak ni uspešno sprovedena analiza ne oslobađa čoveka izlaska iz začaranog kruga prošlosti i njegovih instinktivnih poriva. Ona ga samo bolje priprema za njegovu svakodnevnu, kako bi Frojd rekao, "uobičajenu nesreću".

Primat budućeg je ono što je važno za čovekov život. "Život je dakle paradoksalna realnost koja se sastoji u odlučivanju o tome šta ćemo biti" (Kangrga, 1984, str. 171).

Ili, kako je to lepo rekao jedan transakcioni analitičar, Jan Stjuart (Stewart, 1996) "naši koreni su u budućnosti".

Ova dimenzija vremena je zanemarena u psihoanalizi - čovek je vezan prošlošću, porodicom (pre svega roditeljima) i društvom, civilizacijom. Cena koju mora da plati je previsoka: žrtvovanje sebe i svoje instinktivne prirode (pre svega agresije, prethodno libida) po cenu prilagođavanja, preživljavanja, opstanka u zajednici sa drugima.

Frojd je to izrazio rečima: "nametnuta ograničenja nagona predstavljaju teško psihičko opterećenje"...oni (agresivni nagoni), pre svega, otežavaju zajednički život ljudi i dovede u opasnost njegovo dalje postojanje. Prva i možda najveća žrtva koju društvo traži od pojedinca jeste ograničenje njegove agresije" (Frojd, 1969, str. 206).

Međutim, jedan ovakav način gledanja na čoveka u mnogome ograničava i domet rada u terapiji. Terapeut u tom slučaju preuzima na sebe ulogu vaspitača u naknadnoj resocijalizaciji ličnosti (kao "treći roditelj") - čovekovoj adaptaciji društva čovekovim potrebama. To bi bilo moguće tek u stavljanju većeg akcenta na razvoj čovekove kritičke svesti, ne samo u razumevanju sebe već i svih onih aranžmana (spoljašnjih i unutrašnjih) kojim on sebe održava u stanju podeljenosti, otuđenja i neslobode.

UMESTO ZAKLJUČKA: TRADICIONALNA-POSTMODERNA ODEĆA PSIHOTERAPIJE

Kao što smo videli, vreme je vrlo važan faktor u psihoterapiji. Psihoterapija koja je započela sa psihoanalizom ubijanjem aždaje prošlosti i obračunom sa njom kretala se u pravcu osvajanja sadašnjosti uz pomoć novih grupnih pravaca, odnosno, humanističke psihoterapije, da bi konačno prispela do budućnosti: do ciljeva i ideala preko kojih pojedinac iskoračuje iz metafizike postojećeg u drugačiji, humaniji svet ljudskih mogućnosti. Čovek na taj način postaje samodeterminišuće biće koje transcendirira postojeće - u sebi i izvan sebe, menjajući sebe-svoj unutrašnji i spoljašnji svet.

Nakon integracije, ucelovljenja, sledi transcendencija, iskorak u pravcu nad-ličnog, u pravcu drugog, sveta, univerzuma. Vremenom, došlo je do Kopernikanskog obrta u psihoterapiji, pre svega sa promenom i uvođenjem nove epistemologije, tj. uvođenjem cirkularnosti, namesto pravolinijske kauzalnosti, što je bitno izmenilo i neke osnovne pretpostavke psihoterapije (Milenković, 2002).

Medicinski model i linearna kauzalnost (uzrok vodi posledici, oni su vremenski razdvojeni) na kome se baziraju tradicionalni pogledi u psihoterapiji (poput psihoanalize) upućuje nas da je izlečenje svih stanja nelagodnosti tesno povezano sa precizno ustanov-

ljenim (identifikovanim) patološkim mehanizmima koji su im u osnovi. Ovaj mehanizam se može promeniti odgovarajućim tretmanom.

Međutim, ako mi ustvrdimo da terapeut (kao ni bilo ko drugi) nema pristup objektivnoj istini i saznanju bilo kog patološkog mehanizma, kako ćemo definisati terapeuta kao lekara i nazvati njegovu praksu lečenjem?-pita se poznati italijanski porodični sistemski terapeut, Laura Fruđeri (Fruggeri, 1992).

Dovedene su u pitanje i pozicija terapeuta kao eksperta, a bitno je izmenjena i pozicija klijenta/pacijenta koji sada postaje ekspert. Napuštena je pozicija kontrole i moći, kao i hijerarhije, tako da terapeut postaje samo ko-autor zajedno sa klijentom/pacijentom jedne od mnogih terapijskih priča, otvarajući na taj način dijaloški prostor u kome su moguća različita značenja svih učesnika u dijalogu (Milenković, 2002).

Šta na kraju reći o psihoanalizi i psihoterapiji uopšte?

Sva dosadašnja otkrića psihologije, posebno psihoterapije, sledeći delfijski savet: "Upoznaj samoga sebe!" dragocena su i, neosporno, potrebna čoveku. Neophodnost ove istine, potekle od grčkih filozofa (Sokrata) postoji trajno u čoveku-tragaocu za istinom u svim kulturama i religijama sveta. Jedna lepa definicija psihoterapije upravo se i odnosi na to što što valja ispraviti u nama i našim životima. Psihoterapija je "detoksikacija laži" (Sas). Pa, ako je to tako, za upoznavanje sebe čovek mora steći hrabrost-dublju, veću i plemenitiju od one koja je hrabrost ratnika- da siđe u nepoznate dubine sopstvene duše, svog bića. Stekavši jednom ovakvu hrabrost, čovek, taj večni tragalac za smislom, polazi u večnu, nikad završenu avanturu čoveka-tragaoca, prema arhetipskom obrascu koji je, po Jungu, prisutan u dubinama psihe svakog pojedinca.

Razvoj, koji je neprekidan proces, a za koji se zalaže većina psihoterapijskih škola i pravaca, u osnovi znači uvećanje i širenje čovekovih vidika, njegovih granica, prema spolja i prema unutra, u dubinu njegove unutrašnjosti. Rast je izmeštanje granica, prepoznavanje dubljih i obuhvatnijih nivoa sebe samih otuda i obogaćivanje sebe.

Bilo da mračne dubine ljudske duše poredimo sa lavirintom (kao u grčkoj mitologiji), ili sa hodnicima i pećinama podzemlja, nije moguće krenuti u lavirint bez Arijadninog konca ili svetiljke koja će nam osvetliti put. A šta je zapravo Arijadnin konac ili svetiljka koja će nam osvetliti put do: vera, nada i ljubav, ovo troje, "ali je ljubav najveća među njima" (1 Kor.13.13).

LITERATURA

1. Biblija
2. Freud, S. (1969): *Nova predavanja, Autobiografija*, Matica srpska, Beograd
3. Fromm, E. (1970): *The Crisis of Psychoanalysis*, Rinehart Winston, New York
4. Fruggeri, L. (1992): *Therapeutic Process as the Social Construction of Change*, U: McNamee, Gergen, K. (1992): *Therapy as Social Construction*, Sage Publication, London
5. Goldberg, C. (1998): The indifference of psychoanalytic practice to social and moral responsibility, *International Journal of Psychotherapy*, Vol. 3, No. 3, 221-230.

6. Goldberg, C. (1999): Psychoanalysis and moral apathy: the case of the unpatriotic prostitute, *International Journal of Psychotherapy*, Vol. 4, No. 3, 329-336.
7. Hurvitz, N. (1973): Psychotherapy as a Means of Social Control, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, Vol. 40, No. 2, 232-239.
8. Ignjatović, M., Divac-Jovanović, M., Lečić-Toševski, D. (1990): Psihologija: nasleđe prošlosti i perspektive budućnosti, *Avalske sveske 9-89*, 7-21.
9. Jacoby, R. (1981): *Društveni zaborav*, Nolit, Beograd
10. Kangrga, M. (1984): *Praksa, vrijeme, svijet*, Nolit, Beograd
11. Kohut, H. (1977): *The Restoration of the Self*, Int. Univ. Press, New York
12. Lasch, C. (1986): *Narcistička kultura*, Naprijed, Zagreb
13. Lipovecki, Ž. (1987): *Doba praznine*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad
14. Manojlović, J. (1990): Psihoterapija kao pogled na svet i specifičan način komunikacije sistema vrednosti, *Avalske sveske 9-89, Beograd*, 23-28.
15. Maslow, A. (1954): *Motivation and Personality*, Harper and Row, New York
16. Maslow, A. (1959): Psychological Data and Value Theory, U: *New Knowledge in Human Values*, harper and Brothers, New York
17. Messer, Winokur (1980): Some Limits to the Integration of Psychoanalytic and Behavior Therapy, *American Psychologist*, Vol. 35, No. 9, 818-827.
18. Milenković, S. (1997): *Vrednosti savremene psihoterapije*, Prometej, Novi Sad
19. Milenković, S. (2002): *Psihoterapija i duhovnost*, Čigoja, Beograd
20. Pantić, D. (1977): *Vrednosne orijentacije, osobine ličnosti i klasna pripadnost*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Beograd
21. Rokeach, M. (1973): *The Nature of Human Values*, Free Press, New York
22. Sas T. (1978): *Etika psihoanalize*, Kultura, Beograd
23. Stewart, J. (1996): *Developing transactional analysis counselling*, Sage Publications, London
24. Strenger, C. (1989): The Classic and the Romantic vision in psychoanalysis, *International Journal of Psychoanalysis*, 70, 593-609.
25. Vann J. (1998): Psychotherapy in the 21st Century, *The Script, Vol. XXVIII, No. 3*, April
26. Wilkinson, H. (1996): Psychotherapy at the crossroads, *International Journal of Psychotherapy*, vol. 1, No. 1, 5-15.